

FONTANA I NJEZINO MJESTO U KOMPOZICIJAMA GRADSKOG PROSTORA

Uvod u tipološko razvrstavanje

Jesenko Horvat

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Primljeno: 19. rujna 1994.

Sažetak

Fontana je osebujan arhitektonski genre koji vodom kao osnovnim izražajnim sredstvom prenosi određene poruke u urbanoj komunikaciji. Fontanu u takvoj ulozi poznaju sve civilizacijske i kulturne cjeline iako je upotrebljavaju u različitom značenju. U pokušaju sistematizacije tog fenomena možemo krenuti sa stajališta tipološkog razvrstavanja ili pak s polazišta razvrstavanja prema načinu na koji fontana sudjeluje u tvorbi prostorne kompozicije. Možemo također pratiti kao se mijenja formalno-oblikovna i prostorno-kompozicijska dimenzija fontane u kontekstu izmjene povijesno-stilskih razdoblja. Ova je tema dio sustavnog istraživanja gradskog prostora i njegove kompozicijske topografije u okviru znanstveno-istraživačkog projekta "Istraživanje elemenata za formiranje znanstvene osnove prostornog planiranja i poboljšanja životne sredine u Hrvatskoj". Koordinator projekta je prof. dr. sci. A. Marinović Uzelac.

U rasponu fenomena voda i grad iskustvo nas vodi kroz prave labirinte spregova: od onoga možda ishodišnoga - obalnoga grada kao čvora na limesu "čvrstoga" i "tekućega", do onoga možda završnoga - fontane kao metafore u odnosu subjekta prema praelementu vodi. I u povijesnome i u prostornom kontinuitetu upotreba vode u oblikovanju gradskog pejzaža pokazuje svu soju ambivalentnost, bilo da kao danost *sītea* određuje urbanu topografiju (grad na obali mora ili jzera, grad na rijeci), bilo da se u obliku artefakta pojavljuje u gradskom prostoru osnažujući njegovu urbanost.

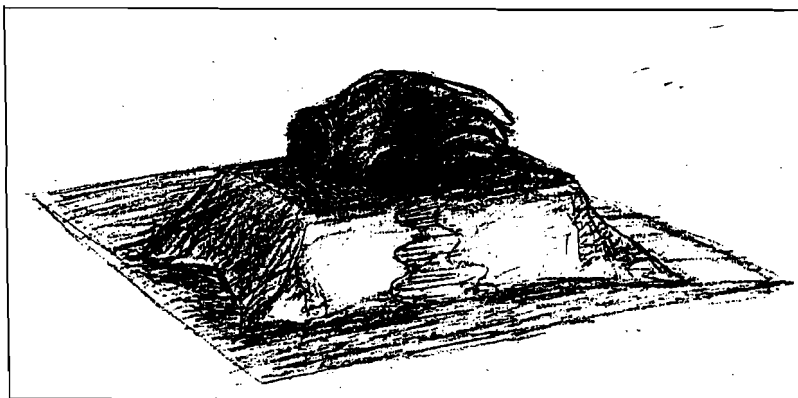
Ovaj ćemo put preskočiti temu o gradovima kao čvorovima koji povezuju kopno s morem ili dvije riječne obale jer je to ishodište gotovo zasebnog istraživanja. Stalo nam je da odredimo parametre snalaženja u pojmovniku koji navodi fontanu, česmu, zdenac, ribnjak ili bunar¹ kao specifičnu gradsku formu. Ona se može tumačiti prema (simboličkom) sadržaju i formi, funkciji i lokaciji, prema načinu postavljanja u prostor, prema odnosu na promatrača², ali upravo formalno-oblikovna dimenzija upućuje na to da se prije svega pozabavimo terminima u upotrebi.

Već samo pojmovno bogatstvo nešto govori o semantičkom, pa dakle i o tipološkom raznoznačju: pod *česmom* se misli na zidni izvor, pojilište; *zdenac* pojmovno određuje bunar kao protoformu oblikovanu u svojevrsni urbani kalež; *ribnjak* je artistska derivacija jezera ili bare; *fontana* označava skulpturu modeliranu od vode - apstraktni vodeni mobil³. Te pojmove distancije nisu, međutim, sasvim precizne te bi, radi izbjegavanja nesporazuma izraz fontana bilo bolje upotrebljavati u širem pojmovnom značenju za sve one artefakte u kojih se voda pojavljuje kao osnivni (bitni) medij plasticiteta. Termin tada pokriva sve pojavne oblike pri tipološkom razvrstavanju:

- skulpturnu formu s elementom vode kao figurativnom dopunom (sl.1) (među zagrebačkim primjerima tu skupinu fontana zastupa npr. *Ribar S. Roksandića* ili *Dječak A. Augustinčića*)
- skulpturnu formu s vodenom površinom kao okvirom ili postamentom kompozicije (sl.2) (*Marija i anđeli Fernkorna i Bolléa*, *Jelen D. Džamonje*)
- vodenu formu ili vodenu pokretnu skulpturu (sl.3) (fontana *S. Planića*, *Blizanci* na *Zrinjvcu* ili *Kozmički ciklus vode J. Seissela*).

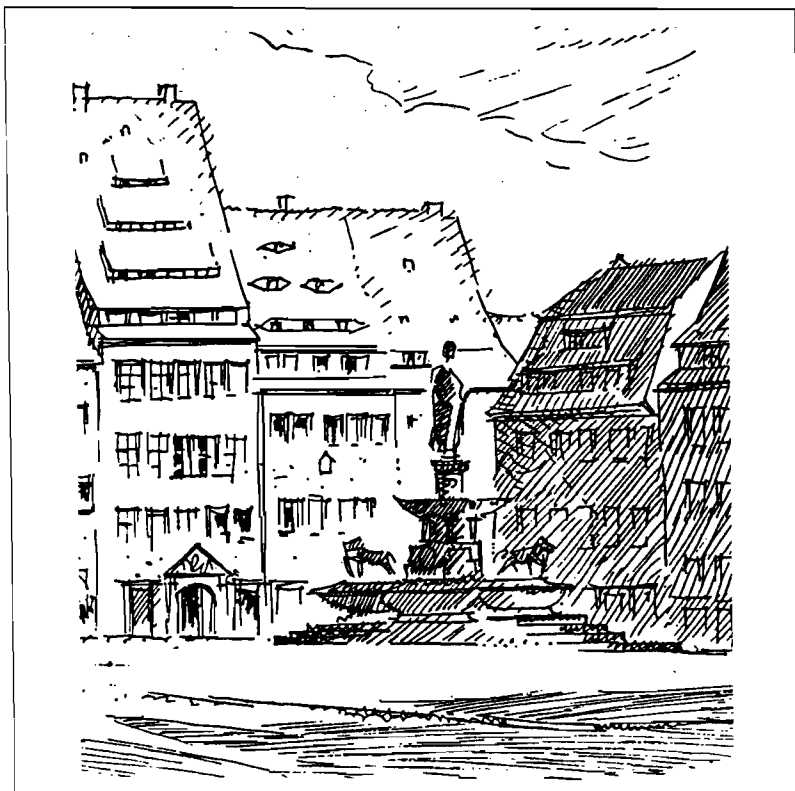
Slika 1.

Ratko Petrić, skica za fontanu *Izvor*. Primarna je skulptura, voda je samo narativni dodatak.

Slika 2.

Spomen-česma na Obermarktu u Freiburgu (izvor: W.Rauda, *Stadtebauliche Raumbildung*, str. 178). Figure, skulpture, reljefi, maskeroni i sl. te voda koja se cijedi, prelijeva i smiruje u velikom bazenu tvore zajedništvo u kompozicijskoj cjelini fontane.

Voda je sigurno opsesivni fenomen⁴ koji, preuzet iz prirode, postaje podatni materijal za oblikovanje. Fontana se kao kreativni izazov koji podjednako privlači skulptore, arhitekte i pejzažne arhitekte, koristi vodom u svim njezinim pojavnostima kao sredstvom tvorbe nove oblikovnosti. Voda u fontani, kao i u prirodi, izvire, teče, pada, obrušava se, šiklja iz zemlje, miruje, odražava slike, mreška se, ponire ili isparava, te tako služi kao medijsko i izražajno sredstvo kojim se iskazuju (simboličkim govorom vode) dosezi nekoga civilizacijskog ili kulturnog kruga, obilježja pojedinih stilskih epoha ili, konačno, stvaralačka individualnost autora. Ta se činjenica ogleda u preferencijama s obzirom na određeni tip fontane:

- renesansna parkovna arhitektura, primjerice zidnom fontanom (nymphaeum) često iskazuje svoje nadahnuće antikom
- barok pribjegava geomtriziranim oblicima vodenih bazena i raskošnim kompozicijama animalnih i ljudskih figura u oblikovnom zajedništvu s vodom koja pršti
- islam se poglavito služi horizontalnim mirnim vodenim ploham ili sustavima vodenih kanala kao najrječitijim govorom vlastitog podneblja⁵
- dvadeseto stoljeće u ozračju stvaralačkog pluralizma donosi mnoštvo raznovrsnih ideja, tj. dosjetaka u komponiranju pomoću vodenog medija. Fontana se kao kompozicijski element do danas zadržala u prostorima najrazličitijih povijesnih iskustava i u najrazličitijim podnebljima, od onih koja obiluju vodom do onih koja njome oskudijevaju. Fontana je, prema tome, sveprisutan i svevremenski oblikovni genre, odvajkada poznat i nepotrošiv.

Slika 3.

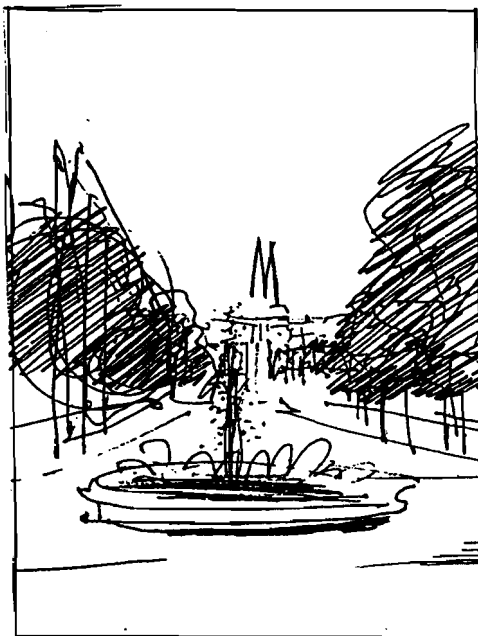
Fontana LaWrencea Halprina, Auditorium Forecourt, Portland, Oregon (izvor: L.Halprin, Cities, str. 134). Igra vode stvara kompoziciju u kojoj je svaka "čvrsta" aplikacija suvišna.

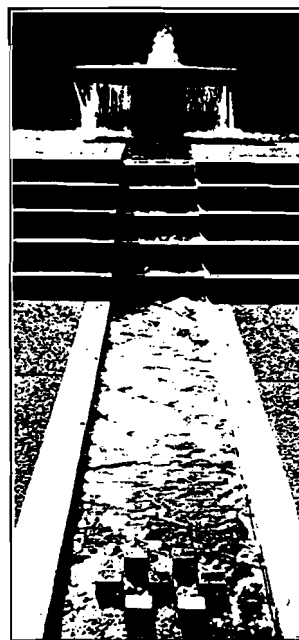
Neki pokušaji tipološke klasifikacije fontana kreću od kombinacije utilitarnih i formalno-estetskih karakteristika, izvodeći iz njih pet osnovnih tipova⁶:

- ukrasni izvor - česma
- nymphaeum (izveden iz grčkog prototipa)
- obredna fontana (islamskog podrijetla)
- fontana - skulptura (klasične provencijencije)
- imperijalna fontana (koja glorificira vladara ili donatora).

Slika 4.
Fontana Stjepana Planića pred Meštrovićevim paviljonom. Rakurs prema Katedrali pokazuje međusobni kompozicijski odnos vertikala.

Slika 5.
Water runnel Lawrencea Halprina, Hillsborough, Kalifornija (izvor: L. Halprin, *Cities*, str. 145). U tipološkom razvrstavanju ova bi fontana istodobno bila i izvor, i zdenac, i gljiva, i kaskada, i vodotok....

Kad se o fenomenu fontane raspravlja na razini urbaniteta, može se konstatirati da ona često sudjeluje u oblikovanju gradske kompozicije kao element sustava akcenata - repernih točaka. Na najvišem stupnju reprezentativnosti, u slijedu gradskih sekvencija, ona sređuje geometriju prostora, određuje važnost mjesta te fiksira odnose s ostalim

fokalnim kompozicijskim točkama načinom na koji djeluju i ostali elementi tzv. urbano-kompozicijskog vokabulara (spomenik, obelisk, slavaluk i sl.). Kao takva, čest je i prepoznatljiv motiv na gradskim razglednicama. S obzirom na to, također se javljaju pokušaji klasifikacije koji kreću od prostorno-kompozicijskih pretpostavki.⁷ Vodeni medij, shvaćen u najširem smislu može poslužiti kao:

- kompozicijski okvir
- modulator kretanja (kanal, potok i njihove izvedenice)
- fokus kompozicije
- teatar totalnog prostora (poligon za gradska zbivanja)⁸
- naturalistički oblikovan vodeni sustav (bazeni, akumulacije, ribnjaci, umjetni vodotoci).

Gradski kontekst određuje tip, mikrolokaciju i mjerilo. Osim u javnim, fontanu susrećemo i na polujavnim otvorenim površinama, pristupnim sekvencijama nekom reprezentativnom zdanju kojemu upravo ona određuje dignitet. Nalazimo je u zatvorenim cjelinama tvorničkih krugova, školskim dvorištima, privatnim rezidencijama, pa čak i u enterijerima. Ponegdje kontrolira kompoziciju prostora, ponegdje se javlja samo kao usputni ukras, ali je i tada moderator urbane komunikacije jer *prenosi poruke koje nadilaze njezin dekorativni doprinos arhitektonskom prostoru.*⁹

Kad je riječ o sustavu kompozicijskih elemenata trga, fontana je sigurno jedna od najčešće primjenjivanih arhitektonskih fraza. Upotreba vode kao "središća" kompozicije prostora opetuje se u brojnim povijesnim i suvremenim primjerima kroz jednako bogatu paletu mogućnosti oblikovanja same vodene forme. Voda kao zrcalo, voda koja pršti ili voda koja pada - samo su najopćenitiji okviri pojedinih kreacija. Ipak, najčešće se upravo fontane s vodoskokom javljaju kao akcenti. Naglašena vertikalna mlaza figurira kao igla u prostoru. Ona je označitelj fokusa prostorne geometrije ili točka refrakcije smjerova. U tom je svojstvu slična obelisku. Primjer Jeu d'eau u Ženevi, kao svojevrsna "krajnja mogućnost", uzdiže vodoskok na razinu označitelja grada.

Očito je, međutim, da fontana nije *ipso facto* prostorni akcent. Često je samo popuna prostora ili dekorativna pratnja primarnom motivu. kao nezaobilazan element vrtno arhitekture, fontana se u obliku ribnjaka javlja i u perivojima. U tom smo okruženju možda najviše u iskušenju proglasiti je pukom imitacijom prirodnog fenomena. Pritom bismo, naravno, napravili istu pogrešku kao kad bismo sam perivoj proglasili imitacijom šume.

Fontana kao specifični kreativni izazov nije ostavila ravnodušnima ni zagrebačke umjetnike. Svoje potpise na vodi ostavili su Bollé, Rendić,

Meštrović, Planić, Augustinčić, Seissel, Džamonja, Lončarić i mnogi drugi.

Primjer fontane na Trgu hrvatskih velikana (nekadašnji Trg N, Trg žrtava fašizma) pokazuje kako, u konceptu uređenja trga (prenamjenom zgrade muzeja u džamiju) arhitekta Stjepana Planića vodoskok zamjenjuje "čvrstu" vertikalu (sl.4). Takav koncept autor je obrazložio dvostrukom namjerom: da kružni oblik zgrade flankira četirma vertikalama i da jednu od njih - upravo onu na sjeverozapadnom uglu trga - modelira drukčije od ostalih.¹⁰ Time je, osim na razini kompozicije samog trga, ustanovljen i odnos na višoj razini, na relaciji Katedrala - novi trg.¹¹ Planićeva fontana do danas je zadržala jednako kompozicijsko značenje premda su u međuvremenu uklonjeni minareti, a središnji je objekt doživio nekoliko prenamjena. Fontana svojom ulogom u kompoziciji gradske inkluzije čini jedan od najfotogeničnijih motiva, a u vizualnoj memoriji stanovnika ujedno je i najpamtljivija gradska fontana.¹²

Tipološkom sistematiziranju inače pribjegavamo uvjetno, prihvaćajući činjenicu da u rasponu primjera najčešće susrećemo one koji se nalaze na razmeđu klasifikacijskih razreda ili istodobno zadovoljavaju više kriterija prema različitim polazištima postupka (sl.5). Rigidna bi sistematičnost u razvrstavanju zatrla onu privlačnost koju posjeduje svaka "umjetnina" svojom jedinstvenošću i neponovljivošću. Čak i onda kad ima namjeru samo "odglumiti" djelić prirode, fontana ostaje artefakt u službi postignutog cilja - u službi jezika ideje.

Bilješke

¹Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1974.

²Nataša Jovičić, *Simbolizam vode i oblikovanje zagrebačkih fontana*, "Život umjetnosti", Zagreb, 1991.

³Fontana je oblik kinetičke naprave... dinamikom pokretanja vode čini fontanu mobilnom strukturom. Možemo je čitati unutar koncepcije mobila" (Nataša Jovičić, nav. dj., str. 5).

⁴Simbolično značenje vode anticipira tri osnovne teme: izvor života, sredstvo očišćenja i središte obnavljanja (J.Chevalier, A.Gherbrant, *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1989).

⁵Islam se, primjerice, ne koristi vodoskokom jer ga drži neprirodnim vodenim oblikom. Međutim, činjenicu da taj oblik ima svoj prirodni prosede (npr. gejzire) ta civilizacija ne uzima u obzir zbog jednostavne činjenice što ga ne nalazi u svom prostornom iskustvu.

⁶Klasifikacija je preuzeta od autora C.S.Campbell (*Water in Landscape Architecture - Design Functions, Principles and Procedures*, New York, Van Nostrand, 1978, str.51).

⁷C.S.Campbell, nav. dj., str. 51.

⁸Taj tipološki predložak najbolje ilustriraju fontane Lawrencea Halprina (v. L.Halprin, *Cities*, Cambridge, The MIT Press, 1972).

⁹Nataša Jovičić, nav. dj.

¹⁰Koncept uređenja trga Planić je sublimirao riječima: "Cijelo težište problema postavio sam na želju za što skladnijim spajanjem zgrade s trgov i okvirmim zgradama. Rotacioni valjkasti oblik glavne zgrade htio sam položajno smiriti i fiksirati unutar opisane kvadratne forme, kojoj su tri ugla tri minareta, a četvrti je ulazni svečani pretprostor sa stepenicama, klupama i vodoskokom... Vodoskok na ulazu je dekorativna prozirna četvrta vertikala" (sekundarni izvor: Z. Barović, *Zagrebačke fontane u kontekstu javnoga urbanog prostora i vrtno umjetnosti*, *Hotikultura* 11-4/1989, str. 47).

¹¹Ta je osovina već bila oblikovana nakon što ju je svojim projektom palače Burze anticipirao Viktor Kovačić 1923. godine.

¹²Autori izložbe "40 zagrebačkih fontana" (Barović, Horvat, Nikšić), inventarizirajući zagrebački prostor, upravo tu fontanu stavljaju na prvo mjesto (v. Katalog 22. zagrebačkog salona, Zagreb, 1987).

Literatura

1. Ashihara, Y., *Exterior Design in Architecture*, VNR, New York, Cincinnati, Toronto, London, Melbourne, 1970.
2. Bacon, E., *Design of Cities*, A Studio Bok, the Viking Press, New York, 1967
3. Barović, Z., *Čitanje nezamjetnog*, "ČIP", 6/1987, Zagreb.
4. Barović, Z., *Zagrebačke fontane u kontekstu javnoga urbanog prostora i vrtno umjetnosti*, "Hotikultura", 11-4/1989, Zagreb
5. Campbell, C.S., *Water in Landscape Architecture - Design Functions, Principles and Procedures*, New York, Van Nostrand, 1978, str. 51.
6. Chevalier, J., Gherbrant, A., *Rječnik simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1989. (odrednice: voda, zdenac, vrelo)
7. Gibberd, F., *Composition Urbaine*, Dunod, Pariz, 1972.
8. Halprin, L., *Cities*, The MIT Press, Cambridge, 1972.
9. Horvat, J., *Prijedlog za prijedlog*, Katalog 22. zagrebačkog salona, Zagreb, 1987.
10. Horvat, J., *Zdenac - karakteristični predstavnik zagrebačke fontane*, "Hortikultura", 1-4/1989, Zagreb
11. Jovičić, N., *Simbolizam vode i oblikovanje zagrebačkih fontana*, "Život umjetnosti", Zagreb, 1991.

Summary

THE FOUNTAIN AND ITS PLACE IN THE COM- POSITION OF URBAN AREAS **Introduction into typological classification**

Jesenko Horvat

The fountain is a specific architectural genre whose basic language of urban communication is water. All civilizations and cultural environments recognize the fountain in such a role, although they give it different meanings. Fountains can be classified typologically or according to the way in which they participate in urban spatial composition. As styles in architecture changed through history, so did also the formalstylistic and spatial-compositional dimensions of the fountain.

